

POLITIČKI ŽIVOT GRKA

Na izvoru demokracije

Grci su u demokraciji, u njezinu vrhuncu i punom cvatu, iskusili mnogo više od uobičajene politike, naime poseban način da se bude čovjekom, takav način ljudskog bitka koji ih je neodoljivo privukao i potaknuo na zapanjujući, povijesno jedinstveni angažman slobodnih građana u zajednici vlastita *polis*a

DAMIR BARBARIĆ

V eć odavno, a osobito nakon kataklizmičkih iskustava s totalitarizmima 20. stoljeća, „demokracija“ je nezaobilazna riječ na ustima svakoga tko se izjašnjava o bilo kojem političkom pitanju. Takva inflatorna uporaba riječi, pri kojoj se jedva još pomišlja na potrebu jasnog znanja o njezinu smislu i značenju, ima za posljedicu to da riječ lako postaje praznom ljuskom u koju se neprimjetno uvlače najrazličitija značenja, pa i ona posve strana ili čak suprotna njezinom izvornom smislu. Vrijedi se sjetiti riječi kojima je na tu činjenicu svojedobno upozorio austrijski filozof prava i politike Hans Kelsen: „Demokracija je krilatice koja u potpunosti vlada duhovima u 19. i 20. stoljeću. Ali ona upravo zato, kao i svaka krilatice, gubi svoj čvrsti smisao. Zato što se vjeruje da ga se pod prinudom političke mode mora upotrebljavati u svim mogućim prigodama, taj najzlorabljeniji od svih političkih pojmova dobiva najrazličitija, često uzajamno proturječna značenja, sve dok ga uobičajena nemisaonost vulgarno-političke uporabe jezika ne degradira do konvencionalne fraze, koja više ne polaže pravo ni na koji određeni smisao.“

Demokracija – najzlorabljeniji od svih političkih pojmova! U njegovoj inflatornoj uporabi i u gubitku određenog značenja koji odatle proizlazi zacijelo treba prepoznati najvažniji uzrok rastuće nelagode i zbuđenosti oko demokracije kojoj danas svjedočimo, izražene u pitanjima poput ovih: Živimo li uopće u demokraciji? Koliko je uvjerljiva predstavnička demokracija u dobu u kojem je golemo mnoštvo građana svedeno na difuznu masu, čijim se nazorima lako može moćnim sredstvima komunikacija upravljati iz različitih središta oligarhijski ustrojenih političkih stranaka, ili pak iz plutokratski zasnovanih globalnih sustava gospodarske moći? Ne postaje li demokracija danas sve više tek krinkom moćne plutokracije i oligarhije? I ne stoji li demokracija, kao uostalom i politika uopće, diljem svijeta samo još u službi bezuvjetnog rasta gospodarske moći?

Izlaz iz ovakvih i sličnih nedoumica može se tražiti na različite načine. Međutim, filozofija zna samo za jedan, naime uporno i ustrajno pitati *što je demokracija* i time tragati za njezinom biti. Ovdje kanimo učiniti samo jedan korak na tom putu, i to pitajući što je demokracija bila u svojem početku i nastanku u antičkoj Grčkoj. Da bi se koliko-toliko metodički pripremili za to pitanje, trebamo najprije barem u najosnovnijim obrisima pojasniti odnos današnje demokracije spram početne grčke. Je li moderna demokracija uklonila sve nedostatke svoje rane prethodnice, pa bi se ovu moglo smatrati tek njezinim davno prevladanim početnim stupnjem, koji danas može imati samo još historijsko značenje? Ili

Grčka demokracija u velikoj je mjeri ostala prožeta vrijednostima i idealima svojstvenima aristokraciji

bi, naprotiv, upravo iznova prisvojeno iskustvo biti grčke demokracije moglo postati dragocjenim korektivom sve očitijih nedostataka današnje?

Antički Grci – sasvim osebujna vrsta?

Naznačimo ukratko neke od osnovnih prigovora koji se unatrag nekoliko stoljeća iznose protiv početne grčke demokracije. Smatra se da ona uopće ne poznaje pojam općenitih ljudskih prava. U tom se sklopu dalje tvrdi da uopće ne poznaje ni pojam individualne slobode, a stoga ni sam opći pojam slobode. Također se prigovara da je, jer zna samo za neposredno, a ne i predstavničko odlučivanje, izložena na milost i nemilost bezobzirnim demagozima, koji uz dovoljno retoričke vještine mogu po volji upravljati nestalnim i povodljivim mnoštvom.

Uvjerljivost tih kritika nije tako velika kao što se to rado zamišlja i prikazuje. Jer kad novovjekovni i moderni politički mislioci antičkoj demokraciji prigovaraju da ukida slobodu i prava individuuma, čine to i ne znajući oslonjeni na povijesne pretpostavke koje su nastale tek u razdoblju helenizma, dakle nakon propasti klasičnog doba antičke Grčke. Oni u cijelom novom vijeku i još danas naoko samorazumljivi politički pojmovi kao što je „država“ ili pak „građanin“, shvaćen kao individuum sa zajamčenim slobodama i pravima, nastaju tek u helenizmu, a klasičnoj Grčkoj još su nepoznati. Danas se tek sporo i oklijevajući probija spoznaja da i sama ideja dostojanstva i bezuvjetne vrijednosti čovjeka kao individuuma, koja je – uz ideju suverenosti koju antička Grčka također još ne poznaje – bez sumnje jedna od najvažnijih i najutjecajnijih političkih ideja novijeg vremena, počiva na jednoj rijetko tematiziranoj i propi-

tivanoj pretpostavci, naime predodžbi izolirane osobe, kojoj bezuvjetna vrijednost pripada neovisno o svakoj zajednici, osobito o svakoj državnoj tvorbi.

Tek je u univerzalizmu i kozmopolitizmu stoika, koji se u mnogim bitnim značajkama pokazuje predigrom kršćanstva, zbiljom života ovladala nepremostiva odijeljenost apstraktno shvaćenog individuuma, upućenog na traganje za spokojstvom i neuznemirenošću u dubini vlastite unutarnjosti, od jednako apstraktno shvaćena kozmosa, koji svojom neizmjernom veličinom u individuumu izaziva još jedino strah i poriv za povlačenjem u sebe i bezuvjetnim ostajanjem u sebi. Helenistički i osobito stoički shvaćeni pojedinac još samo u sebi samom nalazi neprolazni prirodni zakon kao jedino sigurno jamstvo vlastita postojanja. U tom smislu noviju političku misao, kojoj početkom novog vijeka temelje polažu prije svih Machiavelli, Hobbes i Lipsius, stavljajući u njezino središte nerazorivo prirodno pravo pojedinca, treba shvatiti tek kao obnovu i daljnje razvijanje stoicizma i duha helenizma uopće. Je li ta danas nam tako bliska predodžba čovjeka kao apsolutno samostalnog i na sebe oslonjenog individuuma dosta toliko samorazumljiva da ne bi trebala daljnje ispitivanje? Ili bi naprotiv iz uvida u njezino povijesno podrijetlo u epohi helenizma moralo postati jasno koliko je anakron i hermeneutički pogrešan onaj nazor koji njezino nedostajanje u antičkoj Grčkoj smatra dovoljnim razlogom za radikalnu kritiku tadašnje demokracije.

Što se pak tiče prigovora o izloženosti neposredne demokracije pogubnom utjecaju demagoga, on se s pravom može pozvati već na ranu Platonovu i Aristotelovu kritiku demokracije. Međutim, relevantnost te činjenice bitno je umanjena spoznajom da se njihova kritika odnosi prvenstveno, ako ne čak

i isključivo na demokraciju njihova doba, u kojem je ona već bila daleko odmakla na putu dekadencije i izopačenja svoje izvorne biti. Povrh toga treba imati u vidu da je grčka demokracija svoj razmjerno kratki procvat dostigla u vrijeme prije Platona i Aristotela, tako da se gotovo može reći kako nam politička misao tih klasika grčke političke misli uvid u njezinu bit jednako toliko otvara koliko i zastire. Nema dvojbe da ćemo u pokušajima pojmovnog približavanja biti grčke demokracije i uopće politike zauvijek ostati upućeni na njihove duboke uvide. Ali izvjesno je i to da prisnijem upoznavanju s Grcima kakvi su doista bili mora prethoditi odlučan oproštaj od uobičajenih nazora o njima, kako onih današnjih tako i svih koji sežu unatrag sve do doba kasne grčke klasike i nastupajućeg helenizma. A taj će oproštaj biti smislen i plodonosan samo prethodi li mu neuvijeno priznanje činjenice da su nam antički Grci uopće, pa tako i njihova politika i demokracija, zapravo još uvijek iz temelja tuđi i strani. Uz još ponekog autora na to danas osobito snažno upućuje Christian Meier, historičar staroga vijeka koji je posljednjih desetljeća bitno unaprijedio našu spoznaju često previđanih aspekata antičke političke misli. U svakoj prigodi on dokumentirano i uvjerljivo pokazuje da su nam Grci u cjelini iznimno tuđi, da imamo teškoće shvatiti ih i da se varamo tražimo li u njima nas same ili pak idealnu sliku čovjeka koju smo sebi stvorili u humanističkom kontekstu. Prema njemu, antički Grci naprosto tvore sasvim osebujnu vrstu.

Ima li se to na umu, kao i činjenicu da atenska demokracija u doba svojeg vrhunca nije, osim u sporadičnim naznakama, uobličila vlastitu teoriju u kojoj bi samu sebe pojmovno reflektirala i dovela do primjerena teoretskog prikaza, već je tu zadaću ostavila naknadnim promišljanjima Platona i Aristotela,

postat će jasno da se svaka dorasla potraga za njezinom biti mora upustiti u što temeljitiji studij arhajske i pred-klasične Grčke, njezina epa, lirike, tragedije, historiografije, filozofije, sofistike i govornišva. Jedan korak na tom ne baš lakom i prohodnom putu ovdje bismo htjeli učiniti tumačenjem Solonove *Eunomije* i Periklova nadgrobnoga govora iz Tukididove *Povijesti Peloponeskog rata*.

Borba mjere i bezmjernosti

Poticaj za svoje zakonske reforme, za koje se općenito smatra da su položile temelj uvodnju demokracije u Atenu, Solon crpi iz tipičnoga grčkog iskustva ljudske naravi, prema kojem je čovjek gotovo neizlječivo slab i nesposoban oduprijeti se vrtlogu u koji ga uvlači beskonačna žudnja za imanjem, posjedom i bogatstvom. I obilju, koje Solon imenuje riječju *kóros* koja znači otprilike „sitost“ i „zasićenost“, i uznositoj moći koja se iz njega po nužnosti rađa svojstven je silan i nezaustavljiv poriv za stalnim rastom i uvećanjem. Upravo taj beskonačni nemir žudnje za neprestanim uvećanjem, koji po svojoj naravi iz sebe rađa obijest i preuzetnost (*hýbris*), razabire on kao najdublji uzrok sveg nereda, nepravde i zla u atenskom *polis*u svojega vremena te ga svojim zakonskim reformama nastoji zauzdati i smiriti u mjeri.

Pomirenje i uravnoteženje krajnosti preobilja s jedne i pretjerana siromaštva s druge strane, čemu smjeraju sve njegove zakonske reforme, nema za cilj uspostavu potpune jednakosti u posjedu i imetku. Ukidajući dužničko ropstvo i vraćajući slobodu onima koji su, zapavši u dugove, prodani u roblje, on i ne pomišlja na to da ukine i sam zemljišni posjed kao temelj bogatstva malobrojnih i razdijeli ga onima koji njime oskudijevaju. Njegov jedini cilj je zauzdavanje i smirenje poriva za

neprestanim uvećanjem kojeg spoznaje kao skrivenu bit bogatstva. Solonova politička djelatnost usmjerena je poglavito na oslobođanje i bogatih i siromašnih od kobne i pogubne začaranosti bogatstvom. Građani, razdvojeni u dvije suprotstavljene klase koje su toliko udaljene da se više i ne odnose jedna spram druge, mogu se te začaranosti osloboditi samo ako ih zakonske uredbe natjeraju da dogovorom izgrade okružje političkog zajedništva s onu stranu razlika u podrijetlu, imetku i bogatstvu. Moć koja proizlazi iz posjeda, bogatstva i obilja mora biti podvrgnuta najvišoj političkoj sili pravde (*díke*) odnosno jednakosti pred zakonom (*isonomía*). Solon smjera upravo na to kad najvišu svrhu svoje reformatorske djelatnosti označava imenom „valjane uzakonjenosti“ (*eunomía*).

Time dotičemo i drugu bitnu jednakost položenu u temelj grčke demokracije, naime jednakost prava na govor (*isegoría*). Od presudne je važnosti za demokraciju to da usred *polisa* postoji svima jednako dostupno otvoreno mjesto međusobnog odmjeravanja u slobodnom govoru, izricanju i očitovanju. I to otvoreno mjesto i govor na njemu Grci označavaju istim imenom *agorá*, što obično skraćeno i jednostrano prevodimo samo kao „trg“ i „trgovništvo“. Možda najupečatljiviji prikaz tijesne povezanosti te jednakosti govora s demokratskom zakonitošću nalazimo u nekoliko stihova Euripidovih *Pribjegarki*. Duh novog, spram demokracije usmjerenog vremena očituje se tu u središnjem značenju što ga otvoreno mjesto slobodnoga govora ima za život *polisa*. Na tom je mjestu svatko bez razlike „glasom slobode“, kako kaže Euripid, pozvan iznijeti svoje mnijenje, nakanu, prijedlog ili savjet koji se odnosi na zajedničke stvari. Tko se tom pozivu odazove, tko stupi posred svih u otvoreno te uzmogne jasno i odvažno izložiti što misli i hoće, zablistat će slavom i steći počasti, dok će onaj tko tu odvažnost nema ostati skriven i zatvoren u šutnju.

Tim je stihovima sjajno iskazana novost nastupajuće demokracije u suprotnosti spram dotadašnje aristokracije i oligarhije kao vladavine onih za koje je biti najbolji značilo biti moćan rodom ili bogatstvom. To sad više nije dovoljno. Da bi doista bio najbolji, čovjek se mora takvim i pokazati, štoviše mora se kao takav stalno iznova potvrđivati, i to prije svega u govoru i vijećanju o zajedničkom dobru *polisa*. No, pravo na slobodan govor kao istupanje u otvoreno mjesto usred *polisa* uvijek je i obveza stalnog pokazivanja i potvrđivanja sebe. Tko joj nije dorastao, taj ostaje pri-tajen u tami skrivenosti, a time i lišen sjaja časti, slave i dobra glasa. A što oni za Grka znače shvaćamo tek imamo li na umu da se pravi smisao pojma časti (*timé*), tog možda središnjeg pojma njihove sveukupne kulture, promašuje pokušaji ga se mjeriti današnjim mjerilima. Čast je za antičke Grke nešto što čovjeku pridolazi izvana, iz njegova ljudskog okruženja, i to svagda u konkretnoj prigodi, u kojoj se on mora očitovati, pokazati i dokazati djelom. Njegova čast ovisi samo o tomu biva li mu i u kojoj mu mjeri biva ukazivana od onih s kojima je u bliskoj zajednici.

Iz ovih razmatranja o časti otvara se pogled na još jednu iznimno važnu općenitu značajku grčke demokracije, naime tu da je ona sve do u vrijeme svoje dekadencije i propasti ostala u velikoj mjeri prožeta i vođena vrijednostima i idealima svojstvenima aristokraciji. Koncept radikalne odnosno potpune demokracije, s njezinom egalitarničkom tendencijom posvemašnjem ujednačenju razlika između boljeg i lošijeg, snažnijeg i slabijeg, vrsnijeg i neznatnijeg, možemo naći samo u komunističkim utopijama grčke sofistike, ali ne u zbilji grčkih *polisa*. Svi su oni u većoj ili manjoj mjeri bili određeni temeljnim vrednotama općenitoga helenskog stava spram života i cjeline bića koje progovaraju u imenima

kao što su *areté*, *timé* i *kalokagathía*, kojima još i danas običavamo obilježavati klasičnu grčku kulturu, premda jedva i naslućujući što bi pod tim imenima zapravo trebalo misliti. Nema sumnje da su središnje grčke misli o nalaženju i čuvanju mjere u borbi s bezmjernošću, o pomami za stalnim uvećanjem kao biti same bezmjernosti, o otvorenomu mjestu slobodnog istupanja i govorenja, na koncu i o nužnosti stalnog pokazivanja i očitovanja u tom istupanju, dakle misli za koje tvrdimo da zajedno čine osnovu grčke demokracije, pripadale već duhovnom obzoru aristokracije te prema tomu ne nastaju tek s demokracijom, već njome samo bivaju u stanovitom smislu preinačene.

Polis kao slobodom ustrojena zajednica života

Potvrda za taj stav može se naći u čuvenom Periklovu nadgrobnom govoru. I tamo, kao i u Solona, čujemo da demokracija po strani ostavlja čovjekovo podrijetlo, rod i bogatstvo te se osvrće samo na njegovu vrsnoću i zasluge u skrbi za opće i javne stvari. Cijeli je govor prožet naglašavanjem tog momenta vlastita udjela, zalaganja i djelatnog dokazivanja. Demokracija ne treba ljude koji ostaju povučeni u sebe i bave se samo vlastitim stvarima. Ona iziskuje zbiljsko, djelatno ulaganje sebe u zajedničko nastojanje oko općeg. Samo tako ona čuva svoju bit, koja nije drugo do sloboda.

Iz svega rečenog je očito da su jednakost i sloboda doista, kako se to i općenito smatra, bili glavni i najvažniji temelji demokracije već u njezinim antičkim počecima. Međutim, manje je očito da je njihovo značenje u Grka bilo bitno različito, čak gotovo suprotno od onoga koje nam se danas pričinja samorazumljivim.

Navedimo samo jedan primjer. Povijesnu činjenicu da su u grčkom *polis*u – kojeg se bit ne da primjereno razumjeti u osloncu na novovjekovni pojam „države“, a još manje „grada“ ili pak maglovito i neodređeno mišljene mješavine „grada-države“ – pravo na jednakost pred zakonom i jednakost u govoru pripadali samo slobodnim ljudima, ne smijemo tumačiti iz obzora novovjekovnog i modernog shvaćanja slobode. Jer grčko poimanje slobode iz temelja je različito od našeg. Dok novovjekovni i još danas vladajući pojam slobode ima prvenstveno negativno značenje, naime to da neovisnost apstraktno shvaćene ljudske osobe i njezina bezuvjetnog prirodnog prava na postojanje i nesmetani razvitak zaštititi od ograničavajućih društvenih i državnih utjecaja, dotle grčki pojam slobode upravo obratno polazi od cjeline *polisa* i usmjeren je protiv nadmoći preuzetnog i silovitog pojedinca koja tu cjelinu ugrožava. Sloboda je tu shvaćena pozitivno, naime kao život izvorno uklopljen u cjelinu *polisa* i njegov zakon koji čovjek pojedinac zna i prihvaća kao vlastiti. Grčki je čovjek iz same svoje biti uklopljen u *polis* kao slobodom ustrojenju zajednicu života. On izvorno nije izdvojeni, samostalni pojedinac, koji se kao takav onda može odnositi samo na apstraktno, opće čovječanstvo.

Sloboda grčkog čovjeka određena je prije svega iz njegova odnosa spram vremena i glavnog cilja sve njegove životne djelatnosti. Punopravni građanin *polisa* može biti samo onaj tko ne živi prvenstveno ili čak isključivo u službi imetka i bogatstva, njegove proizvodnje ili stjecanja, te zato svoje vrijeme može provoditi sasvim ili najviše u punoj slobodi bavljenja zajedničkim i općim. Odavno uobičajeno moderno zgražanje nad tim da oni žitelji *polisa* koji su bili u tom smislu neslobodni nisu imali pravo na političko odlučivanje propušta sebi postaviti pitanje o pravom smislu tu mišljene slobode i o tomu može li se ona uopće primjereno shvatiti na osnovi i u obzoru današnjeg odnosa spram

vremena. Jer mjeri li se grčkim mjerilima, ne bi bilo pretjerano reći da je moderni čovjek, jer je svagda pritisnut prinudom, potrebom, poslom i zadaćom, već stoljećima zapravo neslobodan, i to ne samo u svojem radnom nego i u takozvanom slobodnom vremenu.

Koliko malo poznajemo izvornu grčku demokraciju možemo najbolje odmjeriti time da si pred oči dovedemo neuklonjivu začudnost gotovo svih njezinih bitnih značajki. Tako je primjerice u vijeću *polisa*, drugoj po važnosti među njegovim najvišim institucijama vlasti, mandat vijećnika trajao samo jednu godinu, a neposredan ponovni izbor nije bio dopušten, dok je i inače svaki građanin vijećnikom mogao biti samo dva puta u životu. Time je u korijenu bila odsječena mogućnost nastanka i razvitka dužnosničke elite i općenito profesionalnog bavljenja politikom. Grčka demokracija počivala je na uvjerenju da je baš svaki slobodni građanin sposoban za obavljanje gotovo svih, pa i najviših dužnosti u *polis*u. Koliko god se to uvjerenje s današnjeg stajališta moglo činiti upitnim i prijepornim, iz njega je u Ateni 5. i 4. st. pr. Kr. izraslo tako intenzivno i bogato neposredno sudjelovanje građana u zbiljskom političkom djelovanju kakvo se ne susreće u cijeloj svjetskoj povijesti. U demokratskom *polis*u antički je Grk svoja politička prava želio izvršavati osobno. Zato nikad nije došao na pomisao sustava zastupanja. Za njega *polis* nije bio apstraktna organizacija poput kasnije države, već prisna zajednica ljudi koju je živo imao pred očima. On nije svakih nekoliko godina izlazio na izbornu mjesto da bi zastupanje svojih prava preborno na nepoznatog čovjeka ili stranku, nego je pri glasanju ruku uvijek dizao osobno.

Demokracija kao neposrednost življenja

Bit je grčke demokracije zajedništvo u slobodnoj otvorenosti povijesti, u kojoj otvorenosti se rađa snažna, krajnje intenzivirana prisutnost kao puna bliskost i neposrednost življenja. Po svemu sudeći, Grci su u demokraciji, u njezinu vrhuncu i punom cvatu, iskusili mnogo više od uobičajene politike, naime poseban način da se bude čovjekom, takav način ljudskog bitka koji ih je neodoljivo privukao i potaknuo na zapanjujući, povijesno jedinstveni angažman slobodnih građana u zajednici vlastita *polisa*. Samo time može se objasniti okolnost da se primjerice u atenskoj demokraciji sudjelovanje u političkom odlučivanju i djelovanju uzdiglo nad sve ostale ljudske djelatnosti i prestalo biti sredstvom za bilo koju svrhu koja bi ležala izvan same politike.

Tu dakle susrećemo začudno i s današnjega stajališta jedva shvatljivo obilježje antičke grčke demokracije da u njoj cilj građanskog angažmana nije bilo ništa drugo do upravo samo to političko djelovanje. Zajedno s drugim slobodnim građanima sudjelovati u određivanju sudbine *polisa* u slobodnoj otvorenosti raspravljanja, odlučivanja i djelovanja pokazalo se Grcima u vrijeme klasične demokracije toliko uzvišenim nad ostale vidove življenja da im je u usporedbi s tim sve drugo potonulo u gotovo posvemašnju ravnodušnost. Staviti politiku u službu bilo kojeg cilja izvan nje same, bio to gospodarstveni ili ma koji drugi društveni ili tehnički cilj, za njih je bilo jednako poniženju i porobljavanju slobode, koja u svojem pravom liku živi u politici i samo u njoj.

Možda bi se, sabirući sve rečeno, ovih nekoliko natuknica moglo završiti riječima jednoga novijeg autora, koje se usprkos očito svjesnoj provokativnosti čine prikladnim zaključkom svega što se ovdje htjelo naznačiti: „Ni grčka država ni grčka filozofija države klasičnog razdoblja danas nam ne mogu biti uzorom. Ali to govori protiv nas, ne protiv Grka.“